

SUOMETTAREN KIELIPUKUA RATKOMASSA

Tommi Kurki, Päivi Laine ja Arja Lampinen (toim.) *Suomettaren helmoista. Tutkielmia 1800-luvun suomen kielestä.* Turku: Kirja-Aurora 2003. 245 s. ISBN 95 1-29-2439-0.

Suomettaren *helmoista* koostuu seitsemän turkulaisen nuoren tutkijan kirjoituksista, joiden tarkastelemaan aikakautteen professori KAISA HÄKKISEN kirjoittama artikkeli lukijan ensin johdattelee. Teos on ensimmäinen artikkelikokoelma 1800-luvun suomen erityisongelmista, aihepiiristä, josta ei eräiden suppeiden erillistutkielmien (esim. Rapola 1947) lisäksi kovin monia itsenäisiä teoksia ole kirjoitettu (huomaa kuitenkin suureksi osaksi juuri 1800-luvun kielen deskriptioon keskittyvä Pulkkinen 1972). Vaikka kirjoittajat ovatkin yhtä lukuun ottamatta juuri suomen kielen tutkijoita, artikkelit vievät lukijansa syvälle myös 1800-luvun kulttuuriin, olipa kyse sitten lehdistön vaiheista tai niin yksilöiden kuin yritystenkin nimien kehityksestä.

KAISA HÄKKISEN laaja artikkeli »Suomettaren pojat» esittelee Suomettaren perustajat. Asettaessaan Suomettaren kielenkäyttöä omalle paikalleen 1800-luvun kielen kehityksessä Häkkinen on tullut samalla kirjoittaneeksi tiiviin ja osuvan johdatuksen suomen kielen ja suomalaisuuspyrintöjen tilaan 1800-luvun alkupuoliskolla. Teoksen johdannossa olisi tietenkin voinut keskittyä myös itse Suomettaren kielenpiirteiden esittelyyn, mutta käytännössä tämä ei olisi muodostunut suppeammaksi tehtäväksi, kun eri kirjoittajien kielen variaatio on tunnettua ja vielä juuri Suomettaressa häivähtää joitain hyvinkin arkaaisia piirteitä. Eri kielenpiirteiden esittely on ytimekästä mutta informatiivista. Vanhan kirjasuomen oikeinkirjoitusta lyhyesti esitellessään Häk-

kinen kuitenkin yleistää (s. 32) hiukan liikaa. Kyllä fraktuurateksteissäkin on käytetty *w:n* ohessa myös *v:tä*, joskin hyvin rajallisesti eräissä nimissä, lyhenteissä (esimerkiksi *v. = värssy* tai raamatunjae) ja kirjoitettaessa *evankeliumi*-sanaa tai sen johdoksia. 1800-luvulla tällaisesta käytännöstä pyrittiin eroon, mutta vuoden 1847 Suomettaressakin on silti vielä *v:l*lisenä esimerkiksi *von Becker*, *v. Essen* (n:o 15 s. 2, 4; nimiä ei artikkelikokoelmassa olekaan muuteltu).

KRISTA OJUTKANKAAN artikkeli »Suomenkielinen lehti sivistyneistölle» tarkastelee Suomettaren keskeistä roolia niin suomen kielen käytöstä ja tilasta käydyn keskustelun synnyttäjänä kuin fooruminakin. Pitkälti Louhivuoren (1940) historiikkiin tukeutuen Ojutkangas nostaa esille etenkin Snellmanin merkityksen suomettarelaisen kielenkäytön ja oman aikansa kehittyvän kirjasuomen kriittikkona. Snellman toivoi kielen kehittyvän varovaisemmin vanhan (raamatullisen) kirjakielen pohjalta, siinä missä Suomettaren toimittajat ottivat rohkeammin mallia kansankielestä ja etenkin itämurteista. Suomettaren toimituskunnasta vuoden jälkeen vetäytynyt Europaeus toivoi puolestaan lehden kirjoittajien unohtavan suomen kieltä kirjoittaessaan latinan kieliopin. 1800-luvun puolivälin uudistuvan suomen kirjakielen luomaan syntaktiseen vierauden tunteeseen aikalaiset ovat tosin viitanneet myöhemminkin, joskin sen pikemminkin saksalaiseksi kuin latinlaiseksi leimaten (vrt. esim. Ingman 1868). Tällaista vierauden tunnetta on voinut syn-

nyttää juuri käännöskieli, mutta voisiko syynä olla myös se, että kehittyvä kirjasuomi alkoi vääjäämättä eriytyä paitsi vanhemmasta kirjakielestä myös puhekielestä? Varhaisnyky-suomen syntaktisen perustutkimuksen tarve on käymässä entistä ilmeisemmäksi.

Antologian ainoa kirjallisuudentutkija HEIDI GRÖNSTRAND tarkastelee artikkelissaan Suometarta suomenkielisen romaanin puolestapuhujana. Lehden tavoitteena oli alusta alkaen juuri suomenkielisen kansallisen kirjallisuuden edistäminen. Kansallisen kirjallisuuden ikoniksi nousi pian juuri suomenkielinen romaani, jonka edustajia ei kuitenkaan vielä ollut olemassa, kun Suometar alkoi ilmestyä. Suomettaressa romaanikirjallisuutta arvotettiin lähinnä ruotsinkielisen kirjallisuuden arvostelujen kautta. Grönstrand tuo hyvin esille, kuinka suomettarelaiset rajasivat huomattavan osan aikakaudellaan ilmestyneestä kirjallisuudesta »kansalliskirjallisuuteen» kuulumatomaksi ja lopulta unohduksiin määrittelemällä kirjallisuuden omien kansallisten ihanteittensa mukaisesti. Grönstrand keskittyy selostamaan julkaisukielensä vuoksi näin kohdeltujen ruotsinkielisten romaanien vastaanottoa ja sen aatteellisia perusteita. Mielestäni olisi voinut korostaa sitä erikoista seikkaa, että kaikkea suomenkielistä proosaa ei edes arvosteltu Suomettaressa. Mitä näin sitten sivuutettiin? Alaviitteessä (s. 66) Grönstrand mainitsee lukuisien ruotsiksi kirjoitettujen romaanien lisäksi »Ulla-tädin» pseudonyymillä esiintyneen Pietari Hannikaisen 137-sivuisen teoksen *Serkukset* (1848), jota luonnehditaan »laajaksi romaaninomaiseksi kertomukseksi». Tämä kirja (ks. myös Lehtonen 1981: 130–133) arvosteltiin vain Litteratur-

bladissa — Suomettaressa työtä vain hiukan mainostettiin. Oliko tämä vain sattumaa, katsottiinko Suomettaren toimituskuntaan samana vuonna siirtyneen Hannikaisen teoksen arvioiminen epäkorrektiksi, vai eikö teoksen kirjoittaja tai kieli kelvanut, vaikka sisältö oli kansallismielinen?

En malta olla nyt tekemättä pientä ajatusleikkiä. Jos Hannikaisen *Serkukset* olisi näyttävämmiin noteerattu myös Suomettaressa, yhtä turhaan emme tätä teosta varmaankaan saisi hakea keskeisistä kirjallisuudenhistorioista. Kun romaani ei terminä (eikä käsitteenäkään) ollut 1840-luvulakaan vielä yksiselitteinen (kuten Grönstrand toteaa, s. 65), jonkun mieleen olisi varmaan myös tullut julistaa *Serkukset* sen taiteellisista puutteista huolimatta ensimmäiseksi suomenkieliseksi romaaniksi.¹ Onnistuttiinko *Serkuksista* vaikenemalla siis siinä, missä *Seitsemän veljeksien* reseptiossa Ahlqvist tunnetusti epäonnistui? Pietari Hannikaisen toimintaa ei muutenkaan tunnu oikein arvostetun (vrt. s. 71), vaikka tämä lopulta oli jopa Suomettaren päätoimittajana vuonna 1864.

Kirjan laajimmassa artikkelissa PÄIVI LAINE käsittelee maantieteellisen sanaston kehitystä sanomalehtikirjoituksissa vuonna 1776 ilmestyneistä Suomenkielisistä Tieto-Sanomista vuoden 1848 Suomettaren. Aineistona on valikoima aikakauden keskeisten sanomalehtien atk-muotoon siirretyjä vuosikertoja. Artikkelin välttää taidokkaasti sanastontutkimuksessa vaarivan luetelomaisuuden vaarat ja tuo hyvin esille sanomalehtien keskeisen roolin oppisanaston vakiintumisessa aikakaudella, jolla eri alojen oppikirjoja vasta alkoi ilmestyä. Itse Suomettaren merkitys jää kuitenkin vähäiseksi, sillä siinä ei enää julkaistu oppikirja-

¹ Romaaniksi teosta ehti kutsua muuten ainakin Lönnrot eräässä kirjeessään (1990a: 302).

maisia maantieteellisiä artikkeleita.

PAULA SJÖBLÖM harppaa jäntevässä artikkelissaan »Yritysten nimeäminen Suometarten aikaan» kauimmas perinteisistä suomen kielen tutkimuksen aihepiireistä. Artikkelin aineistona on kolme otosta Suomettaresta ja Uudesta Suomettaresta (1847–1848, 1869 ja 1878–1879). Vertailumateriaalina on hiukan oudosti erään ruotsinkielisen kauppakalenterin aineistoa vasta vuodelta 1895 (millaista olisi ollut samanaikainen ruotsinkielinen aineisto?). Systemaattisempi analyysi edellyttäisi tietenkin yksittäistenkin nimien kronologian tarkempaa selvittämistä, mutta yksittäisten yritysnimien ensiesiintymien selvittäminen ei ole tekijän tavoitteena — tästä kertoo jo otostekniikkakin. Sen sijaan Sjöblom on keskittynyt hahmottelemaan erilaisten nimityyppien ilmaantumista ja kehitystä taloushistoriasta ja nimeämisen teoriasta tiiviisti rakennettua taustaa vasten. Alkuun pelkän yrittäjän oman nimen tai yrityksen sijainnin mukaan annettujen nimien rinnalle kohosi vähitellen mutkikkaampia nimityyppjä, joiden mallit saattoivat osin olla peräisin ulkomailta. Aikakaudella tapahtuneiden muutosten laajuutta kuvaavana yksityiskohtana mainittakoon, että vielä Suomettaren ensimmäisessä vuosikerrassa (1847) vastustettiin ilmituodusti maksullisten lehti-ilmoitusten julkaisemista, mutta artikkelin tutkimusjakson lopulla (1879) Uudessa Suomettaressa jo ihasteltiin, kuinka paljon lehti-ilmoitteluun käytetään rahaa ulkomailla — ilmoitusten tuotto kun oli suomalaisissakin lehdissä nousemassa taloudellisesti merkittäväksi (s. 131).

TOMMI KURKI on kirjoittanut artikkelin Suomettaren ensimmäisenä päätoimittajankin toimineesta Antero Vareliuksesta. Vareliusta on eri yhteyksissä tutkittu varsin paljon, mutta keskittämällä tarkastelunsa Vareliuksen toimintaan yleiskielimiehenä ja murteentutkijana Kurki on koostanut hyö-

dyllisen kokonaiskatsauksen. Jäin tosin kaipaamaan kommenttia siitä, missä suhteessa Vareliuksen murretutkimukset olivat niihin ehdotuksiin, joita Mathias Akiander samoihin aikoihin teki Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle. Akianderhan esitti seuralle keväällä 1847 sekä kansankielen sanaston keruuseen että laajempaan suomen murteitten tieteelliseen tutkimukseen ryhtymistä ja suunnitteli tätä varten muun muassa kyselykaavakkeen. Asiaa pohtinut valiokunta (johon muiden muassa Varelius itsekin kuului) piti kaavaketta kuitenkin keruuseen sopimattomana, ja suunnitelma raukesi. (Akianderin dialektologisista tutkimussuunnitelmista ja murreryhmittelystä ks. Cederberg 1917: 24–31.)

Artikkelin liitteenä olevassa kartassa on huomioitu itä- ja länsimurteiden rajanveto Vareliuksesta aina Räisäseen (1972) asti, mutta Paunosen (1991) esittämää suomen murteiden kolmijakoa länsi-, itä- ja pohjoismurteisiin ei kartalle enää ole tuotu, vaikka sitä lyhyesti esitelläänkin (s. 168–169). Yllättävää kyllä juuri Varelius nähdäkseni kuitenkin ennakoii tällaista kolmijakoa jättämällä »kainuulaisiksi» nimeämänsä pohjoiset pohjalaismurteet murrerajan itäpuolelle (s. 165) ja käytännössä pitkälti tarkastelemalla näitä omana päämurteistonaan (huomaa etenkin Varelius 1848: 86–87; täydennettynä ja suomennettuna 1985: 44–46).

Antologian toisessa oppihistoriallisessa artikkelissa TANJA VAITTINEN tarkastelee Daniel Europaeusta johto-opin tutkijana. Europaeus kiinnostui johto-opista jo varhain, ja hänellä oli suunnitelmia tämän kieliopin osa-alueen perusteelliseksi kartoittamiseksi. Nämä aiheet eivät toteutuneet, mutta Europaeuksen johto-opillinen tietämys tulee näkyviin hänen Collanin kieliopista kirjoittamastaan syvällisestä arvostelusta, jota Vaittinen perusteellisesti selostaa. Lopuksi Vaittinen arvioi Europaeuksen johto-opillista profiilia hänen geomet-

rian oppikirjakäännöksensä ja ruotsalais-suomalaisen sanakirjansa pohjalta. Kuu-tiosta ei tullut *kuutamaa* saati *pölkärettä*, mutta Europaeuksen sanakirjassaan ensi kertaa käyttämä verbijohdos *sinutella* loi mallin myöhemmille puhuttelujohdoksille (s. 194). Luontevasti etenevässä, kannan-otoissaan tosin välillä liiankin varovaises-sa artikkelissaan Vaittinen tuo hyvin esille Europaeuksen merkityksen johto-opin tut-kimuksen edelläkävijänä.

Antologian loppuun on sijoitettu artik-kelit, joissa tarkastellaan selvimmin juuri Suomettaren kielenkäyttöä. KRISTA OJUT-KANGAS selvittelee toisessa teokseen kirjoit-tamassaan artikkelissa *rinnalla, rinnalle, rinnakkain* -tyyppisten muotojen käyttöä vanhimmasta kirjasuomesta alkaen. Muo-tojen kieliopillistumisessa ja yleistymises-sä juuri Suomettaressa näyttää tapahtuvan jyrkkä muutos, mikä käy ytimekkäimmin ilmi kokoelman sivulla 208 olevasta taulu-kosta. Jäin kuitenkin pohtimaan, näyttäisi-kö muutos yhtä rajulta, jos kaavioon olisi 1820-luvun tavoin tuotu toinen vertailukoh-de myös vuosilta 1830–1840 (tällaisena huomaa etenkin Lönnrotin Mehiläinen, 1990b [1836–1837, 1839–1840], joka saat-taisi tuoda lisävalaisua itämurteisen kielen-käytönkin osuuteen kieliopillistumiskehi-tyksessä). Käännösvertailuja olisi ehkä voi-nut laajentaa myös saksaan ja latinaan (lähtökohtana vaikka valmiiksi monikieli-nen Renvall 1826). Ojutkankaan tutkima ilmiö on niin moniulotteinen, että sen mah-duttaminen yhteen artikkeliin on jättänyt tarkastelun mielestäni hiukan impressionis-tiseksi, mutta tyylikkäästi Ojutkangas silti porautuu 1800-luvun kielen rikkaisiin kie-liopillistumisilmiöihin.

Kokoelman päättää ARJA LAMPISEN tut-kimus ensimmäisen Suomettaren (1847) suomalaistetuista etunimistä (esimerkiksi *Adolf* > *Aatolhwi*, *Fredrik* > *Wetrikki*). Ar-tikkelissa käydään perusteellisesti läpi ni-

mien äänteelliset kotoistuskeinot. Lampi-nen katsoo aikalaisten suomalaistaneen ni-miä silti lähinnä vain »korvakuulolta» (s. 228). Mutta olisiko tällöin nimiin jäänyt niin paljon suomen fonotaksille vieraita konsonanttijonoja, joiden Lampinen katsoo artikkelinsa lopussa (s. 241–242) osaltaan estäneen tällaisten nimien vakiintumisen? Lehden eri numeroiden toimittajasuhteita nimet valaisevat yllättävän paljon, ja myös nimistä käytyä keskustelua ja aikalaiskäy-täntöä selostaessaan Lampinen tuo herkkä-vireisesti esille päiväkohtaisten tapahtu-mien ja kielellisten muutosten yhteydet.

Kirjan artikkelit ovat hyvää työtä. Useim-missa artikkeleissa uudet tutkimustulokset on myös — aina välttämättömän alku-peräislähteiden käytön lisäksi — tunnolli-sesti porrastettu aiempaa tutkimuskirjalli-suutta vasten, mikä näkyy pitkien referoi-vien jaksujen lukuisuutena ja lähdeviittaust-en runsautena. Vaikka onkin korrektaa tuo-da alkuperäislähteiden lisäksi esille myös se aiempi tutkimus, joka on vaikuttanut oman kirjoituksen muotoutumiseen, piilee tässä kuitenkin se vaara, että aiemman tutkimuk-sen näkemykset ja painotukset jäävät ohjaa-maan alkuperäislähteistä muodostettavaa kuvaa. Korpusta tarkastellaan ikään kuin valmiista ikkunoista, ja siksi on vaikeampi nähdä sellaista, mitä ei aiemminkaan ole nähty. Aiempi tutkimus kantaa mukanaan lisäksi aina omaa arvomaailmaansa, joka voi olla hyvinkin asenteellinen, kuten suh-tautumisessaan Carl Axel Gottlundin. (Asenteellisuuden vaara piilee tietenkin aina myös kokonaan uudenlaisten näkökul-mien otossa.) Käsillä olevaa teosta ajatel-len lähdekriittisesti ongelmallisinta on, että kirjasuomen historiaa on aina kirjoitettu ko-rostetun suomettarelaismyönteisestä näkö-kulmasta, ehkä Ahlqvist–Setälä–Rapola -professoriketjun perintönä. Tämä selittää-kin mielestäni joidenkin artikkelien muuta-mat äkkiseltään oudon ihannoivilta vaikut-

tavat kohdat ja myös sen, miksi Suomettareen ja sen miehiin kohdistunut (aikalais-) kritiikki on kovin nopeasti pyritty selittämään pois. Ei suomettarelaisten keskeistä merkitystä kirjasuomen historiassa kuitenkaan vähentäisi, jos paneuduttaisiin Grönstrandin tavoin myös heidän toimintansa varjopuoliin, pikemminkin päinvastoin, niin pitkät jäljet sekä Suomettaren piirin tekemisillä että tekemättä jättämisillä on.

Suometar onkin tutkimuskohteena siksi rikas, että *Suomettaren helmoista* -teoskaan ei lehden tutkimusmahdollisuuksia tyhjennä. Vaikka kirjan artikkelit hienokseltaan täydentävätkin toisiaan, jään itse kaipaamaan artikkeleita etenkin August Ahlqvistista, urallaan pisimmälle päässeestä ja siten vaikutusvaltaisimmasta suomettarelaisesta. Mutta aikaa myöten saamme näiden artikkeleiden kirjoittajilta varmasti luokeaksemme uusia tutkimuksia, niin artikkeleita kuin laajempiakin töitä. *Suomettaren helmoista* on siten pikemminkin pelinavaus kuin loppuraportti ja sellaisena hieno näyttö turkulaisen 1800-luvun kirjasuomen tutkimuksen korkeasta tasosta ja monipuolisuudesta. ■

PETRI LAUERMA

Sähköposti: petri.lauerma@kotus.fi

LÄHTEET

- CEDERBERG, A. R. 1917: *Suomalaisuuden merkkimiehiä. Mathias Akiander*. Kansanvalistusseuran Elämäkertoja 26. Helsingissä. Myös osa IV sarjassa Suomalaisuuden merkkimiehiä.
- HANNIKAINEN, PIETARI [»Ulla-täti«] 1848: *Serkukset*. Alkuperäinen jutelma. Wiipurissa, J. Cederwallin poikineen, A. F. Cederwallerin kustannuksella.
- INGMAN, A. W. 1868: Suomen käyttämistä kirjakielenä. (Johtopuhe Suomen kirjallisuusseuran kielitieteellisen osakunnan ensimmäisessä kokouksessa 2/5 1868.) – *Kirjallinen Kuukauslehti* s. 151–154.
- KOTUS, 1800-korpus = Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen 1800-luvun kirjasuomen sähköiset aineistot. Saanti Internet: http://www.kotus.fi/aineistot/1800/1800_sahkoisetaineistot.shtml Käyttöaika syyskuu 1999 – joulukuu 2001. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- LEHTONEN, ULLA 1981: *Lastenkirjallisuus Suomessa 1543–1850*. Suomen nuorisokirjallisuuden instituutin julkaisu ja 1. Tampere: Suomen nuorisokirjallisuuden instituutti.
- LOUHIUORI, O. W. 1940: *Uusi Suomi ja sen edeltäjät 1847–1946. I. Suometar 1. Perustaminen ja ensimmäiset vaiheet 1847–1852*. Helsinki: Uusi Suomi.
- LÖNNROT, ELIAS 1990a: Kirjeet. – Raija Majamaa (toim.), *Valitut teokset 1*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 510. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Myös Kotus, 1800-korpus.
- 1990b [1836–1837, 1839–1840]: Mehiläinen. – Raija Majamaa (toim.), *Valitut teokset 2*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 531. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Myös Kotus, 1800-korpus.
- PAUNONEN, HEIKKI 1991: Till en ny indelning av de finska dialekterna. – *Fenno-Ugrica Suecana* 10 s. 75–95.
- PULKKINEN, PAAVO 1972: *Nykysuomen kehitys. Katsaus 1800- ja 1900-luvun kirjakeleeseen sekä tekstinäytteitä*. Tietolipas 72. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- RAPOLA, MARTTI 1947: Suomettaren perustajien kirjoitukset lehden ensimmäisessä vuosikerrassa. – *Suomi* 104. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

▷

- RENVALL, GUSTAV 1826: *Suomalainen Sana-Kirja – Lexicon Linguae Finnicae, cum interpretatione duplici, copiosiore latina, brevior germanica*, I–II. Aboae, Typis Frenckellianis. Myös Kotus, 1800-korpus.
- RÄISÄNEN, ALPO 1972: *Kainuun murteiden äännehistoria I. Vokaalisto*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 307. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Suometar* 1847. Näköispainos. Helsinki: WSOY 1947. Myös Kotus, 1800-korpus.
- VARELIUS, ANTERO 1848: Bidrag till Finlands kändedom i etnographiskt hänseende. – *Suomi* 1847, s. 47–130. Helsingfors: Finska Litteratur-Sällskapet.
- 1985: *Suomen kansaa. Kansatieteellisiä havaintoja suuriruhtinaskunnan alueelta*. Edellisestä teoksesta ja sen täydennetystä saksannoksesta suom. Irma ja Tuomas Sorvali. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 424. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

KOTIKIELEN SEURAN KOKOUKSIA

Torstaina 9. lokakuuta klo 19.15

professori **Anneli Sarhimaa**:

Vähemmistöidentiteetin rakentumisesta karjalankielisessä narratiivisessa puheessa

Torstaina 20. marraskuuta klo 18.15

nykysuomen kehitystä ja vakiinnuttamista tutkinut monitieteinen ryhmä kertoo hankkeensa tuloksista:
Suomen kirjakielen nousu ja tuho?

Kokoukset pidetään Tieteiden talon salissa 505 (Kirkkokatu 6, Helsinki).

Keväällä 2004 Kotikielen Seura kokoontuu 5. helmikuuta, 14. maaliskuuta ja 24. huhtikuuta.

TERVETULOA!